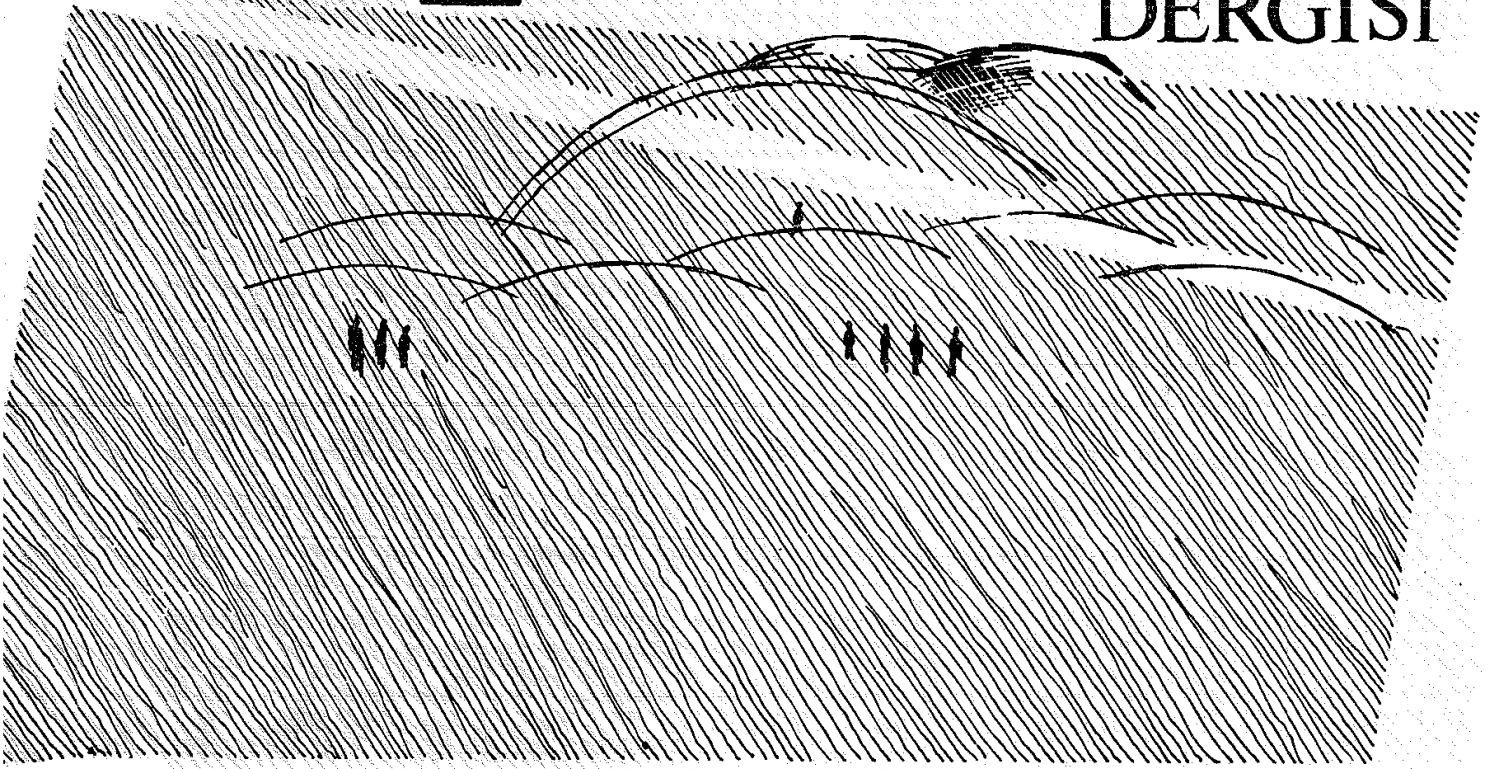

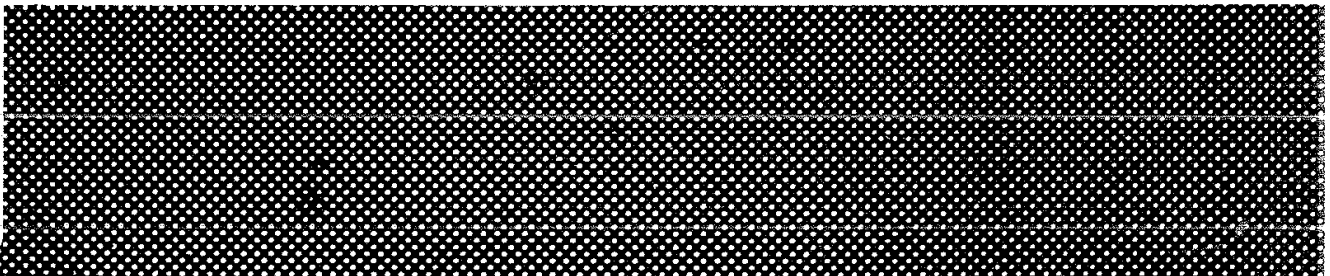
Diyanet DERGİSİ

CİLT

MART - NİSAN 1969

82 - 83. SAYI

G A Y B

Doç. Dr. Hüseyin ATAY
A. Ü. İlahiyat Fakültesi

Gayb sözü Arapçada asıl bir köktür ve aslında mastar olup hem isim ve hem gaib anlamında sıfat olarak kullanılır. Sözlük anlamı, gözle görülmeyen ve daha doğrusu beş duyu ile algılanmayan ve bilinmeyen şeye denir. Dilciler "gayb" sözünün yerde içine girilip gizlenen bir çukura dendiğini zikrederler ve bu anlamdan giderek görülmeyen, gizli olan yer ve şeye dendiği için de "gaybden bir ses duydum" tâbirini kullanmışlar ve bundan görmediği kimseden ve bilmediği yerden bir ses işittim mânâsını kastedmişlerdir. Bu, Türkçemize de geçmiş bir deyim olmuştur. Burada gelen ses artık gayb sayılmaz, zîrâ onu duyumuzla algıladık ve böylece onu bildik, fakat geldiği yeri ve kimden geldiğini bilmediğimizi belki ilk anda bilmeyebiliriz. Ama tekrar ederse kimden geldiğinin bilinebileceğini daha önceki bilgilerimize dayanarak söylemek mümkündür. Yalnız önceki algılarımız bize yardım etmezse, mesele bildiğimiz ses çeşitlerinin dışında ise bu durumda tekrarlanmış bulunsâ bile yine kaynağını bilmek imkânsızdır. Râgıb-ı İsfehânî, Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân (s. 373) adlı eserinde "gayb"ın insanlara göre olduğunu, Allâh'a göre olmadığını, zîrâ O'nun görülen ve görülmeyenleri bildiğini açıklar.

Bu durumda "gayb"ı şu çeşitlere ayırmak mümkündür:

a) "Gayb" sözünün sözlük anlamında beş duyu ile bilindiği halde herhangi bir kimse tarafından henüz bilinmemiş olan şeyler, gaybler ki bunlara meçhûl (bilinmeyen) de denir. Bir insanın günlük hayatında bilmediği, fakat birçok insanlar tarafından bilinen şeyler de bunlardandır. Bu gibi şeyleri insan bir dakika önce bilmezken vazife gereği veya rasgele bir dakika sonra bilir ve öğrenir. Bunların duyularla bilinmesi yalnız mümkün değil, tabiatta gelenek halindedir. Bu anlamda gayb demek, hazır olmayan, bulunmayan bir yerde mevcut olmayan demektir. Nisâ Sûresinin 33 ve Yûsuf Sûresinin 52 nci âyetleri bu anlamda olan gaybi kasteder, yâni, birisinin arkasında o hazır ve mevcut olmadığı, gaip olduğu demektir ki, okullarda yapılan yoklama sırasında var olanın "mevcut" ve yok olan için "gâip" denmesi de bu anlamda idi. Yalnız burada gayb gâib anlamına alınmış olmaktadır.

b) Duyularla bilinmesi mümkün, fakat bilinmesi gelenek halinde olmayan gayb'a örnek olarak, geçmişe ait olayları duyu vâsıtalarını kullanmadan bilmeyi vereceğiz. Geçmişe âit olayları tarihleri okuyarak bilmek hem mümkün ve hem de gelenek halindedir. Biz burada tarih kitaplarını da okumadan bilmeyi kastediyoruz ki, bu öncelikle Peygamberlere tanınan bir imkân oluyor ve bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de (Hûd Sûresi, Âyet: 49) Hz. Muhammed (S.A.S.) e geçmiş peygamberlere âit verilen bilgiye gayb haberleri denmiş oluyor. Geleceğe dair haberler ve bilgiler de bu çeşittendir. Ancak peygamber olmayan bâzı kimseler de bu gibi hem geçmişe ve hem geleceğe âit gaybleri bildiklerini iddia etmektedirler.

c) Duyularla bilinmeyen fakat akıl vasıtasıyla bilinen şeye gayb denmesi gayb sözünün sözlük anlamına uygun ise de buna gayb yâni bilinmeyen (meçhûl) denmemektedir. Bundan dolayıdır ki Râgıb-ı İsfehânî, adi geçen yerde Bakara Sûresinin ikinci âyetinde, "gaybe îman"

cümlesinde "gayb"ın duyular ve akıl ilkeriyle kavranılmayan şey olduğunu açıklar. Fârâbî de "Nüket" adlı eserinde (s. 72-73) kâinatta sebebi olan şeylerin bilinen ve bilinmesi mümkün olan şeyler; sebebi bulunmayanların da bilinemeyenler sınıfından olduğunu zikreder.

d) Duyular ve akıl ile de kavranılmayan "gayb" ise ikiye ayrılır: Biri bilinmesi mümkün olan gayb, diğeri bilinmesi mümkün olmayan gaybdır. Bilinmesi mümkün olan gayb ancak vahy, ilham, sezgi ile bilinebilir. Bilinmesi mümkün olmayan ise hiçbir suretle bilinmez. Allâh'ın zâtının ve mâhiyetinin bilinmemesi, bilinmesi imkânsız olan gaybden olması bakımından O'nun mâhiyeti hiçbir yol ve yöntemle kavranılmaz, bilinemez denmektedir.

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyetlerde geçen "gayb" sözünü araştırdığımız zaman bu saydığımız çeşitlerdeki mânâlarda kullanıldığı görülür. Biz burada duyular ve akıl ile algılanıp kavranılmayan anlamına gelen, fakat bilinmesi aslında mümkün olan gayb'den bahsedeceğiz.

Bakara Sûresinin ikinci âyetinde "gayb'e inanırlar" denmektedir. Buradaki "gayb"den de çoğunlukla duyularla bilinmeyen ve algılanmayan şeyler kasdedildiği dirayet ve rivayet tefsirlerinde zikredilmektedir. Bu duruma göre akıl ile bilinen şey de gayb sayılmaktadır. Böyle olunca bu âyetteki "gaybe îman" meselesine Allâh'a îman da girmektedir. Allâh'ın varlığına aklî delillerin bulunduğu gözönünde tutan düşünürler Allâh'ın varlığının gayb sayılmayacağını ileri sürerler. Bu âyette zikredilen "gayb"den maksadın Hz. Peygamber'in öbür dünyaya dâir verdiği Cennet, Cehennem, azab, sevab gibi haberler olduğu, yoksa Allâh'ın varlığı buna dâhil bulunmadığını belirtirler. Oysa Enbiyâ Sûresinin 49 uncu âyetinde, "**Görmedikleri halde Rablerinden korkarlar...**" denilmektedir. Burada gaybı görmemekle tercüme etmek eksik görünmektedir. Belirttiğimiz gibi akıl ile varlığı bilinene gayb denmediği takdirde, bu tercüme doğru olabilir. Bir şeyden korkmak

onun varlığını kabûl etmeyi, var olduğunu bilmeyi gerektirir. Öyle ise bilinen şeyin gayb sayılması akla göre olmayıp duyularla algılanmayan şey olarak anlaşılmasını gerektirir ki, duyuların en şümülüsü olan görmenin nefyiyle yâni görülmemekle, görülmeyen şey olmakla anlatılmıştır.

Gayba îman meselesinde böylece görülmeyen fakat bilinen şeye îmânın söz konusu olduğu ortaya çıkar. Bilmek, yalnız duyularla olmaz, akıl ile de, sezgi ile de, vahy ile de bilmek vardır. Ama duyular özellikle bunların en çok çeşitli, kesin ve ayrıntılı bilgi vereni göz olduğu için, aynı zamanda bütün insanlara —kültürün verdiği incelikler bir yana— aynı derecede hitab ettiği için görme, diğer duyuları da ifade etmek üzere bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. İşte, inananlar, görmedikleri bir şeye, gayba inanırlar, demekle de onların duyular âleminde başka bir âlemlerle ilgili oldukları belirtilmiş ve duyular âleminde hapsolup kalmağarı önlenmiş ve böylece maddî âlemin sınırları dışına çıkmaları sağlanmıştır. M. Hamdi Yazır Kur'ân Dili Tefsîri'nde (1/174) hakikat-ı ilâhiyenin gayb-ı mahz olmadığını ve O'nun ehl-i sünnetçe bilinebileceğini ileri sürer. Hakikat-ı ilâhiyenin bilinip bilinmemesi yalnız filozof ve kelâmcılar arasında ihtilâflı bir mesele değil, ehl-i sünnet arasında da bunda ihtilâf vardır. Fahrüddîn Râzî "Muhassal, 136" adlı eserinde hakikat-ı ilâhiyenin bilinemeyeceği hususunda Dirâr ve Gazâlî'nin fikrini desteklediği görülmektedir. Aynı yerde M. Hamdi Yazır "gayb"ın görülemez değil görülemez olduğunu söyler ki, böylece âhirette Allâh'ın görüleceği fikrini savunurken, hakikat-ı ilâhiyenin görüleceğini de benimsemiş olur. Oysa bu iki meseleyi birbirine karıştırmamak gerekir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bilinebilen gayb vardır, bilinemeyen gayb vardır. Öyle ise gaybın görülebileni ve görülemeyeni vardır. Fârâbî (Ta'likat 4-5) bir şeyin hakikatını bilmeme husûsunu yalnız Allâh'ın hakikatına munhasır kılmaz, şeylerin ve cisimlerin dahi hakikatını bilmediğimizi ancak

onların sıfat ve özelliklerini bildiğimizi anlatır.

Mutasavvıfların gayb anlayışı çeşitlidir. Onlar da gayb'ı tek bir tarifile geçiştirmemişlerdir. Muhiddîn b. Arabî Hakk'ın kendisinden değil senden gizli tuttuğu her şey, demekle gaybı sözlük mânâsının Allah ile insan arasındaki münasebete göre tanımlamış oluyor. Seyyid Şerif Cürcânî'nin "Ta'rifât" adlı eserinde ve kendisinden aynen nakleden A. Ziyaddîn Gümüşhânevî Mütemminat adlı risâlesinde gaybu'l-huviyye ve gayb-ı mutlakdan bahsetmektedirler. Bunlarda taayyün etmemek itibâriyle Hak Teâlâ'nın zâtı olduğu ifade edilir. Gayb-ı meknûn = gizli gayb ve gayb-ı masûn = saklı gayb diye aynı anlamda olan gaybı, Allah'tan başkasının bilmediği, O'nun sırr-ı zâtîsi ve hakîkatı olduğu anlatılmaktadır. Böyle denmesinin sebebi, onun yabancılardan mahfuz, saklı, masûn, aynı zamanda duyu ve akıldan gizli olması gösteriliyor.

Görüldüğü gibi mutasavvıflara göre, Allâh'ın zâtı ve hakîkatı anlamında olan gayb bilinemez. Bundan başka anlamâ gelen gaybın hepsinin de bilinmeyeceğini Ebû Muhammed Abdullah Yâfiî (698-768) Neşru'l-Mehâsin, 47 adlı eserinde şöyle açıklar: Bir mü'min-i hâssın (ki, o velîdir) gaybı bilmesi kendiliğinden olmayıp ancak Allâh'ın ona bildirmesi ile mümkün olur ve bu da bütün gaybleri bilmek değil, bâzı gaybleri bilmek olarak anlaşılmalıdır. Bu gibi gaybı bildiğini iddia eden kimsenin de kâfir sayılmamasını savunur. Oysa Ebû Nasr es-Sarrâc da "el-Lumâ" (s. 376) da gaybe inanmak, onu tasdik etmek vecdî mirası olduğunu söyler. Abdullah Yâfiî, aynı eserinde (s. 58), Peygamber ve velîlere gayb bildirildiği için onu bilmeleri demek, gaybı bilirler demenin doğru olmadığını zikreder.

Nîmetullah Nehcuvânî (ö. 920) el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye adlı tefsîrinde Bakara Sûresinin ikinci âyetindeki "gayb"e gaybu'l-huviyye el-vahdâniyye yâni Allâh'ın hakîkatı ve hüviyeti mânâsını vermekle tasavvufî olmayan

tefsîrlerden ayrılmış oluyor. Yukarıda geçtiği gibi onlar buradaki gaybe, akıl ve his ile bilinmeyen geleceğe ve âhirete âit bilgiler ve haberler demişlerdi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tasavvufîta gayb sözlük anlamında olan gaybdır. Ancak nelerin gayb sayılacağından çok, akıl ve duyu ile bilinmeyen fakat bilinmesi mümkün olan gayb'den peygamberler yanında velîlerin de haber verebileceği ve bunun da küfrü gerektirmediği anlamına alındığı görülmektedir.

K a y n a k l a r :

Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zeke-riyâ, Mu'cem Mekayisi'l-Lûga, cild: 4, Mısır 1368.

Muhammed Cemâleddin el-Kasımî (1866-1914), Tefsîru'l-Kasımî el-Mu-semmâ bi-Mehâsini'l-Te'vil, cild: 1, Mısır 1957.

Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (1075-1144), el-Keşşaf, cild: 1, Beyrut, târihsiz.

Ebû Ca'fer et-Taberî, Tefsîr, cild: 1.

Ebû Mensûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tehzîbu'l-Lûga, cild: 8, Mısır 1964.

Ebû Nasr Fârâbî, Nüket, Mısır 1907.

Ebû Nasr Fârâbî, Ta'likat, Haydarabad, 1346.

Râgib Isfehânî, Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân, Mısır 1324.

Fahrüddin Râzî, Muhammed b. Ömer, Muhassal Efkarî'l-Mutekaddimîn ve'l-Müteahhirîn, Mısır 1323.

Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'ân Dili, cild: 1, 1935.

Muhiddîn b. Arabî, Istilahâtü's-Sûfiyye, İstanbul (Ta'rifât Seyyidîn sonunda).

Seyyid-i Şerif Cürcânî, Ta'rifât, İstanbul 1308.

Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad el-Yâfiî, Neşru'l-Mehâsini'l-Galiyye fi Fadli'l-Meşâyihî's-Sûfiyye, Mısır 1961.

Nîmetullâh b. Muhammed en-Nehcuvânî, el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye, İstanbul 1326.